

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАУКОВИЙ ЧАСОПИС
НПУ імені М. П. Драгоманова

Географія і сучасність. 20 (32)

Київ Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова
2014

Фахове видання, затверджене Президією ВАК України

11 вересня 1998 р., № 27 перелік № 5 (Бюлетень № 2, 1998 р. та 25 червня 1998 р., перелік № 1, перелік № 6 як наукове видання щодо публікацій основного змісту наукових досліджень за спеціальностями географічних наук.

Перереєстроване 10.11.2010 р. Постанова ВАК України № 1-05 7.

(Додаток до постанови президії ВАК України від 30 червня 2004 р. № 3-05/7)

Рекомендовано до друку Вченою радою Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (протокол № 7 від 30 березня 2000 р.).

Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 4. Географія і сучасність.

[зб. наукових праць] / ред. рада: В. П. Андрущенко (голова). - К.: Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. - Вип. 20(32) - 200 с.

Редакційна рада:

В.П. Андрущенко

доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАН України, ректор НПУ імені М.П. Драгоманова (голова Редакційної ради);

А.Т. Авдієвський

Почесний доктор, професор, академік АПН України;

В.П. Бех

доктор філософських наук, професор;

В.І. Бондар

доктор педагогічних наук, професор, академік АПН України;

В.Б. Євтух

доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України;

М.І. Жалдак

доктор педагогічних наук, професор, академік АПН України;

Л.І. Мацько

доктор філологічних наук, професор, академік АПН України;

Н.Г. Мозгова

доктор філософських наук, професор (відповідальний секретар);

О.С. Падалка

доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент АПН України;

В.Ф. Погребенник

доктор філологічних наук, професор;

В.М. Синьов

доктор педагогічних наук, професор, академік АПН України;

М.І. Шкіль

доктор фізико-математичних наук, професор, академік АПН України;

М.І. Шут

доктор фізико-математичних наук, професор, академік АПН України.

Редакційна колегія:

В.В. Загородній

кандидат географічних наук, професор (*відповідальний редактор*);

І.М. Харенко

відповідальний секретар;

С.А. Лісовський

доктор географічних наук, професор, зав. відділу Інституту географії НАН України;

С.В. Міхелі

кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри фізичної географії;

В.П. Нагірна

доктор географічних наук, провідний науковий співробітник Інституту географії НАН України;

В.В. Обозний

доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри туризму

Я.Б. Олійник

доктор економічних наук, професор, член-кореспондент АПН України;

Ю.М. Палеха

доктор географічних наук, заступник директора з наукової роботи інституту «Діпромісто» ім. Ю.М. Білодіда

Л.Г. Руденко

доктор географічних наук, академік НАН України;

П.Г. Шищенко

доктор географічних наук, професор, член-кореспондент АПН України;

В.Г. Щабельська

кандидат географічних наук, доцент, завідувач кафедри економічної та соціальної географії

У збірнику вміщені праці викладачів, докторантів та аспірантів, у яких висвітлюються сучасні теоретичні, наукові та науково-методичні питання географічних наук.

© Редакційна рада. 2014

© Автори статей. 2014

© Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, 2014

ЗМІСТ

Розділ I Теорія і методологія

Горбаль У. В.

ОЛЕНА СТЕПАНІВ – ВИЗНАЧНА УКРАЇНСЬКА ВЧЕНА-ГЕОГРАФ7

Савчук І.Г.

ТИПИЗАЦІЯ МІЖДЕРЖАВНИХ ФУНКЦІЙ МІСТ.....19

Мацібора О.В., І.В. Кураєва, Ю.Ю. Войтюк

ЗАСТОСУВАННЯ ПРОСТОРОВОЇ ІНТЕРПОЛЯЦІЇ
ДЛЯ АНАЛІЗУ РОЗПОДІЛУ ВАЖКИХ МЕТАЛІВ У МІСЬКИХ
ҐРУНТАХ25

Кривець О.О., Мельник Л.В., Гулейчук І.Ю.

АНАЛІЗ ПІДХОДІВ І ОСНОВНИХ МЕТОДІВ ОЦІНКИ
ПРИРОДНО-ТЕХНОГЕННОЇ БЕЗПЕКИ В ПУБЛІКАЦІЯХ
ІНОЗЕМНИХ ДОСЛІДНИКІВ.....31

Арсененко І.А., Сорокіна Ц.В.

ЕТНОФЕСТИВАЛЬНИЙ ТУРИЗМ ЯК ЧИННИК
ТУРИСТИЧНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ ІНТЕРКУЛЬТУРНОГО
М. МЕЛІТОПОЛЬ.....38

Гудзевич А. В.

РЕГІОНАЛЬНІ НАУКОВІ ШКОЛИ ЯК ЧИННИК
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИРОДНИЧО-
ГЕОГРАФІЧНОГО ЗНАННЯ46

Тодоров В.І.

ІСТОРИЧНА ГЕОГРАФІЯ ЯК ПЕРСПЕКТИВНИЙ НАПРЯМ
РОЗВИТКУ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В УКРАЇНІ.....53

Розділ II Фізико-географічні дослідження

Гамалій І.П.

ЕКОЛОГО-ГЕОГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВОДНИХ
ЛАНДШАФТНО-ІНЖЕНЕРНИХ СИСТЕМ БАСЕЙНУ ДНІСТРА
У МЕЖАХ ПРАВОБЕРЕЖНОГО ЛІСОСТЕПУ УКРАЇНИ:
РЕТРОСПЕКТИВА І СЬОГОДЕННЯ58

Букарєва С. А. АГРОЕКОЛОГІЧНЕ РАЙОНУВАННЯ ТЕРИТОРІЇ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ ПОСІВІВ ОЗИМОЇ ПШЕНИЦІ.....	71
Винарчук О.О. ЕКОЛОГІЧНА ОЦІНКА ЯКОСТІ ПОВЕРХНЕВИХ ВОД БАСЕЙНІВ РІЧОК ЛІВОБЕРЕЖНОГО ЛІСОСТЕПУ УКРАЇНИ ЗА КРИТЕРІЯМИ МІНЕРАЛІЗАЦІЇ ВОДИ ТА ЗАБРУДНЕННЯМ КОМПОНЕНТАМИ СОЛЬОВОГО СКЛАДУ	78
Саченко О.М. АНТРОПОГЕННИЙ РЕЛЬЄФ ГІРНИЧОДОБУВНИХ РЕГІОНІВ (НА ПРИКЛАДІ ЖИТОМИРСЬКОЇ ОБЛАСТІ)	84
Бондарець Д. С., Даценко Л. М., Прохорова Л.А., Зав'ялова Т.В. ЛАНДШАФТИ М. МЕЛІТОПОЛЬ І МЕЛІТОПОЛЬСЬКОГО РАЙОНУ	90
Донець І.А., Арсененко І.А., Стецишин М.М. БІОЗЕМЛЕРОБСТВО ЯК ОДИН ІЗ ШЛЯХІВ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ АГРОЛАНДШАФТІВ ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ	100

Розділ III Суспільно-географічні дослідження

Шабашова Л.Ю. ЗМІНИ В ІЄРАРХІЧНІЙ СТРУКТУРІ ВЕЛИКИХ МІСТ УКРАЇНИ	106
Харенко І.М. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ФАКТОРИ РОЗВИТКУ МІСТА ЧЕРКАСИ ТА ЗОНИ ЙОГО ВПЛИВУ	112
Бикова М.Д. СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ГОСПОДАРСТВА МІСТА КИЄВА В УМОВАХ СУЧАСНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ	117
Щабельська В.Г., Пологовська Ю.Ю. ВПЛИВ ГЕОДЕМОГРАФІЧНИХ ПРОЦЕСІВ НА КОМПОНЕНТНО- ТЕРИТОРІАЛЬНУ СТРУКТУРУ СУБРЕГІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ РОЗСЕЛЕННЯ (НА ПРИКЛАДІ ЖИТОМИРСЬКОЇ ОБЛАСТІ)	123

Серга Т.О. МІСЦЕВІ БУДІВЕЛЬНІ МАТЕРІАЛИ ЯК ОСНОВА МІНЕРАЛЬНО- СИРОВИННОЇ БАЗИ ПРОМИСЛОВОСТІ БУДІВЕЛЬНИХ МАТЕРІАЛІВ КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ	129
Гетьман В. І. ЕКОЛОГО-ЕНЕРГЕТИЧНА ПРОБЛЕМА ТА ШЛЯХИ ЇЇ ВИРІШЕННЯ (ДЕ ВЗЯТИ ЛЮДСТВУ ЕНЕРГІЮ?)	136
Кравець Т.М. СОЦІАЛЬНА СКЛАДОВА СТРУКТУРНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ АГРАРНОЇ СФЕРИ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ	143
Борисова О.В., Торяник М.Ф. ГАДЯЧ – ГЕТЬМАНСЬКА СТОЛИЦЯ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ВНУТРІШНЬОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ	151
Байтеряков О.З. ЗАГАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ ТУРИСТСЬКОЇ СИСТЕМИ ЗАКАРПАТТЯ	157
Тодоров В.І., Олійник В.Д. ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНЕ ГОСПОДАРСТВО ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ	162
Яцентюк Ю.В. ПЕРСПЕКТИВНІ ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНІ ЗАПОВІДНІ ОБ’ЄКТИ ВІННИЧЧИНИ.....	168
Білецький М. І., Ванда І. В., Котик Л. І. СУЧАСНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИКЛАДАННЯ ДИСЦИПЛІНИ “СОЦІАЛЬНА ГЕОГРАФІЯ” У ВИЩІЙ ШКОЛІ	173
Островський І.В. РЕСУРСОЗБЕРЕЖЕННЯ ЯК ЧИННИК ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ СУСПІЛЬНОГО ВИРОБНИЦТВА В УМОВАХ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ	180
Буткалюк К.О. ДЕМОГРАФІЧНА СИТУАЦІЯ І ЇЇ ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ РИНКУ ПРАЦІ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	189

фізико-географічні дослідження

Найменшим ступенем порушеності природного рельєфу відзначаються Словечансько-Овруцька структурно-денудаційна, сильнорозчленована височина, Брусилівська моренно-водно-льодовикова, пологогорбиста, розчленована рівнина, Олевська алювіально-водно-льодовикова, пологохвиляста, слаборозчленована рівнина [1]

Висновки:

1. Основними формами антропогенного рельєфу в результаті видобутку корисних копалин є: кар'єрні виїмки, внутрішні і зовнішні відвали, вскриваючі траншеї, мульди просідання, западини, вимоїни, промоїни, яри, вали, насипи, під'їзні комунікації, виїмки різноманітні.

2. Антропогенними рельєфоутворюючими процесами є: відриви, зсуви, обвали, осипи на бортах кар'єрів та на гірничих відвалах, лінійний розмив бортів кар'єрів і схилів відвалів, водна ерозія на бортах кар'єрів, видавлювання порід на дні кар'єру, механічна і хімічна денудація, суфозія.

3. Найвищий ступінь антропогенної трансформації рельєфу в результаті видобутку корисних копалин відкритим способом спостерігається в межах Коростенської моренної, горбисто-хвилястої, слаборозчленованої рівнини, Коростишівсько моренно-водно-льодовикової, хвилястої, слаборозчленованої та Малинської моренно-водно-льодовикової, пологогорбистої, розчленованої рівнин, найнижчий – в межах Брусилівської моренно-водно-льодовикової, пологогорбистої, розчленованої та Олевської алювіально-водно-льодовикової, пологохвилястої, слаборозчленованої рівнин.

Література:

1. Геоморфологічне районування. Карта м-б /Колектив авторів. – Національний атлас України. – К.: ДНВП «Картографія», 2007 – С.162.
2. Горлов В.Д. Рекультивация земель на карьерах. – Москва: «Недра», 1981. – С. 253.
3. Еколого-економічні проблеми довкілля Житомирщини. /Під заг. ред. П.П.Михайленка. – Житомир, 2001. – С. 320
4. Молодкин П.Ф. Антропогенный рельеф степных равнин. – Ростов н/Д.: Изд. Ростов. ун-та, 1976. – С. 88.
5. Паспорт Житомирської області.- Житомир, 2009 р. - С. 316
6. Про стан навколишнього природного середовища в Житомирській області за 2010 рік. – Житомир, 2009. – С. 197

***Бондарець Д. С., Даценко Л. М.,
Прохорова Л.А., Зав'ялова Т.В.
Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького***

ЛАНДШАФТИ М. МЕЛІТОПОЛЬ І МЕЛІТОПОЛЬСЬКОГО РАЙОНУ

Розглянуто структуру натуральних ландшафтів м. Мелітополь і Мелітопольського району, описано ландшафтні таксони, рослинність та ґрунти в їх межах. Антропогенні

фізико-географічні дослідження

ландшафти утворені на тлі натуральних ландшафтів району дослідження. Розглянуто структуру та кількісні показники антропогенних ландшафтів району.

Ключові слова: натуральний ландшафт, антропогенний ландшафт, ландшафтне різноманіття.

Рассмотрена структура натуральных ландшафтов г. Мелитополь и Мелитопольского района, описаны ландшафтные таксоны, растительность и почвы в их пределах. Антропогенные ландшафты, образованные на фоне натуральных ландшафтов района исследования. Рассмотрена структура и количественные показатели антропогенных ландшафтов района.

Ключевые слова: натуральный ландшафт, антропогенный ландшафт, ландшафтное разнообразие.

The structure of natural landscapes and Melitopol Melitopol district depicted. Landscape taxa, vegetation and soil within them are described. Anthropogenic landscapes formed on the background of natural landscapes of the study area. The structure and quantitative indicators of anthropogenic landscapes district described.

Keywords: natural landscape, anthropogenic landscape, landscape diversity.

ВСТУП. Мелітопольський район розташований на південному заході Запорізької області у природно-кліматичних умовах, сприятливих для сільського господарства, особливо вирощування різних сільгоспкультур – зернових, овочевих та для вирощування фруктових дерев. Родючі ґрунти у поєднанні з м'яким кліматом та рівнинним рельєфом створюють для цього всі умови. Тож, більшу частину території району складають саме сільськогосподарські угіддя – агроландшафти, продуктивний стан яких має виключну роль для розвитку регіону. Промисловість розвинена головним чином у м. Мелітополь, де розвинуті відповідні антропогенні ландшафти. Значний антропогенний тиск на територію, потреби гармонійного розвитку господарства вимагають уваги до природної основи сучасної території досліджуваного району.

МАТЕРІАЛ І МЕТОДИ. Дослідження ландшафтів для цілей раціонального природокористування, що відбувається в межах Запорізької області, здійснювались дослідниками за різними аспектами географічної науки. Так, загальні природничо-географічні засади господарської діяльності висвітлено в роботах та картографічних творах О. Маринича, П. Шищенка, Г. Денисика, Л. Багрової, фізико-географічні умови рекреації в області досліджували Н. Сорокіна, В. Тюкова, Н. Сажнева.

При дослідженні ландшафтів на предмет раціонального використання природних ресурсів застосовано як загальногеографічні, так і спеціальні методи ландшафтознавства. Серед методів ландшафтознавства у таких дослідженнях використовують: метод ландшафтознавчого аналізу, ландшафтно-геофізичного та ландшафтно-геохімічного дослідження, дистанційні методи (аерофотозйомка, космічна зйомка тощо), дослідження ПРП, економіко-географічного аналізу, системного картографування, а також комплексного географічного дослідження. В нашому дослідженні використані методи ландшафтознавчого аналізу, контрольних точок, географічної індикації.

фізико-географічні дослідження

Практично не висвітлюється інформація про ландшафти Мелітопольського району, що нині знаходяться під потужним впливом господарської діяльності. Проблеми раціонального природокористування вимагають збору та узагальнення даних про природну основу території, аналізу структури природокористування на комплексній ландшафтознавчій основі та визначення перспективних напрямків природокористування в рекреаційних ландшафтах. Метою даної публікації є висвітлення натуральної та антропогенної ландшафтної структури Мелітопольського району.

РЕЗУЛЬТАТИ І ОБГОВОРЕННЯ. Натуральні ландшафти. В результаті наших досліджень розроблена карта ландшафтів Мелітопольського району в рамках сучасної карти ландшафтів України, розробленої П. Шищенком у 2003 році [4]. Саме за наступною картою було зроблено короткий опис ландшафтів району. Ландшафти Мелітопольського району є результатом тривалої і глибокої взаємодії гірських порід, рельєфу, клімату, поверхневих і підземних вод, ґрунтів, рослинності і тваринного світу. Територіальні особливості взаємодії цих компонентів та умов утворюють систему ландшафтів, що урізноманітнюють поверхню. Мелітопольський район розташований в межах двох підзон степової зони України: середньо-степової та південно-степової.

В середньо-степовій підзоні території Мелітопольського району знаходяться два типи місцевості, які включають три типи урочища. Перший тип місцевості з малопотужним антропогеновим покривом на докембрійських породах включає наступний тип урочища. Лесові височини, сильно розчленовані ярами і балками, з денудаційними останцями, з чорноземами південними малогумусними, в минулому під типчакowo-ковиловою рослинністю поширені на південних та західних схилах Приазовської височини. Рельєф тут здебільшого рівнинний, але яружно-балкова мережа досить розвинена, тому тут можна спостерігати плавні, але помітні переходи від вододільних рівнин до плакорів і схилів балок, які в свою чергу, впадають до річкових долин з вираженими схилами, терасами і заплавами. На загальному схиловому фоні виділяються останцево-привододільні місцевості. Схили останцевих пасом вкриті південними малогумусними щебенювато-гравійними чорноземами, що розвинулись під сухолюбною і петрофітною рослинністю на продуктах вивітрювання кристалічних порід. Ґрунти на схилах є сильно змитими або повністю змитими, в рослинному покриві зустрічаються сухолюби і петрофіти, шипшинові і тернові чагарники.

Тип місцевості низовин з потужним антропогеновим покривом на неогенових породах включає два типи урочищ. Лесові низовини, розчленовані степовими балками-роздолами, з чорноземами південними малогумусними, в минулому під типчакowo-ковиловою рослинністю у поєднанні з лучно-чорноземними дерновими оглеєними ґрунтами, в минулому під типчакowo-ковиловою рослинністю та глеєсолodями подів і подовими луками є

фізико-географічні дослідження

найбільш поширеними ландшафтами середньо-степової підзони. Абсолютні відмітки поверхні тут змінюються від 70-90 м на півночі до 5-45 м на півдні. Загальна рівнинність порушується долинами річок, балками та ярами, степовими подами. Характерним тут є малий перепад висот, який іноді складно помітити неозброєним оком. Більша частина цих ландшафтів виглядає як абсолютно рівна рівнина, яку де-не-де перетинають балки та яри з дуже пологими схилами, зазвичай 1-2°. Степові поди також виглядають як рівнини, їх пониження відносно оточуючих рівнин можна визначити лише по карті або інструментальним шляхом. В рослинному покриві вони відрізняються наявністю окремих видів рослин, що стійкі до збільшеного застійного зволоження ґрунтів та слабкого засолення. Долини малих річок в рельєфі виражені слабо і більше схожі на невеликі балки. Порівняно із північно-степовими ландшафтами, тут гостріший дефіцит вологи, але вищі температури. Описуваний тип урочищ займає північно-східну частину Причорноморської низовини, що приурочена до схилу однойменної западини. Поверхня кристалічних порід залягає на глибині від 150 на півночі до 300 м на півдні. В межах західної частини ареалу поширення цього типу урочищ знаходиться межиріччя рр. Дніпро та Молочна. Межиріччя захоплює північно-західну частину Мелітопольського району. Дніпровсько-Молочанське межиріччя є однією з найбільших безстічних областей України. Поверхневий стік відбувається тут в поди, що утворились внаслідок просідання лесових порід. Великі балки мають стік весною та на початку літа. Для вододільних лесових рівнин характерними є численні поди з тонконоговими, осоковими, лисохвостовими асоціаціями. Природні типчаково-ковилові степи в процесі землеробського природокористування трансформовано в агроландшафти [5]. Особливість описуваної території полягає в тому, що незважаючи на високе розташування над долинами рр. Дніпро та Молочна тут характерні підтоплення. Підтоплення спричинені тим, що під лесовими породами залягають неогенові глини, які підпирають ґрунтові води. Глибина залягання ґрунтових вод тут може коливатись в межах 3-5 м, а навесні підніматись до 1-0,5 м. Таке підняття рівня ґрунтових вод тут спричинило загибель великої кількості деревних насаджень – садів, лісосмуг у 90-х роках минулого сторіччя.

Ландшафти лесових терас з чорноземами південними малогумусними в комплексі з солонцюватими, в минулому під типчаково-ковиловою рослинністю наявні в Мелітопольському районі в долині р. Молочна та її приток – рр. Юшанли, Курошани, Арабка. На лесових породах сформувались чорноземи південні малогумусні солонцюваті, на місці природних типчаково-ковилових степів тепер вирощують зернові та технічні культури. Заплавні місцевості сформувалися в долині р. Молочна та пониззі її приток. Заплати мають ширину від 0,5 до 3 км, у заплавах розвинулися лучно-чорноземні солонцево-солончакуваті ґрунти з хлоридно-сульфатним засоленням. У трав'яному покриві домінують осоково-

фізико-географічні дослідження

злакові угруповання, наявні кормові трави, вирощуються городні культури. Землі з чорноземами південними малогумусними є угіддями зернових і технічних культур [2].

Південно-стєпова підзона України займає найнижчий гіпсометричний рівень Причорноморської низовини, низовинне Присивашся та знижену частину степового Криму. Тут представлений один тип місцевостей – приморські низовини з антропогеновим покривом на неогенових породах. В межах Мелітопольського району наявні три типи урочища.

Ландшафти лесових низовин з антропогеновим покривом на неогенових породах, з чорноземами південними слабосолонцюватими в комплексі з темно-каштановими солонцюватими ґрунтами, в минулому під типчакково-ковиловою рослинністю та солончакною рослинністю охоплюють межиріччя рр. Малий Утлюк, Ташенак у верхніх та частково середніх течіях. Антропогеновий покрив проривається лише в долинах річок, де відслонюються неогенові глини та суглинки. Поверхня досить слабо розчленована, але різноманіття тут створюють долини річок та неглибокі балки.

Ландшафти лесових низовин з темно-каштановими солонцюватими ґрунтами в минулому під типчакково-ковиловою рослинністю та під подовими луками охоплюють в межах території Мелітопольського району нижні та середні течії рр. Ташенак, Малий Утлюк, північну частину водозбірного басейну балки Джекежня. Рослинні асоціації містять великий відсоток різних видів полину та інших сухолюбів [5]. В сучасних рослинних асоціаціях ковила тут зустрічається рідко. Подові луки тут мають порівняно невелику площу та слабше виражені в рельєфі; один з таких луків розташований на схід від балки Джекежня. Заплави річок тут з солонцюватими ґрунтами, а біля берегів Молочного лиману зустрічаються розвинені солончаки. Це спостерігається на крайньому півдні району, в заплаві р. Молочна, де розташоване її гирло.

Піщано-лесові терасові низовини з антропогеновим покривом на неогенових породах, з чорноземами південними солонцюватими і темно-каштановими ґрунтами в комплексі з солонцями та глеєсолодями і лучними солончаками, типчакково-ковиловою та галофітною рослинністю охоплюють нижню течію р. Молочна та території прилеглі до Молочного лиману. На території Мелітопольського району цей тип урочища відмічається вздовж лівого берегу р. Молочна південніше гирла її притоки – р. Арабка. Для знижених територій тут характерне засолення, глеєутворення. В окремих місцях утворюються луки. Заплава р. Молочна та береги лиману мають різний ступінь засолення. На заплаві переважають солонці, а біля берегів Молочного лиману характерні солончаки. Поверхня тут розчленована слабо. Засолені луки, що знаходяться в межах заплави р. Молочна та частково нижчого гіпсометричного рівня цього типу урочищ використовують як пасовища.

фізико-географічні дослідження

Важливе місце в межах території Запорізької області займають інтразональні ландшафти, серед яких присутні такі типи місцевостей: заплавні ландшафти рівнини, степові подові та яружно-балкові.

Лучно-степові, солонцювато-солончакуваті заплави малих річок часто характеризуються в межах Мелітопольського району засоленістю, особливо в південній частині району. Тут можуть утворюватись солончаки на ділянках біля річищ та на місці заплавних озер. Заплавні луки використовують в сільському господарстві як пасовища. Береги річок характеризуються перезволоженням, на берегах зустрічаються зарості тростини та осоки, що в окремих місцях можуть утворювати плавні. Такі плавні є на південь від м. Мелітополь біля Молочного лиману, а також на півночі району в долині р. Молочна. Рослинність тут представлена здебільшого звичайною тростиною, комишем, осоками. У плавнях гарно себе почувають водоплавні птахи, чаплі, біля плавнів селяться лелеки.

За генезисом поди прив'язані до лесових порід. Саме лесам присутні певні фізичні властивості, як то зміна об'єму при зміні насичення породи водою. З цим пов'язане вмивання порід у більш глибокі та пористі горизонти, що знаходяться на великих глибинах, наприклад, у товщі сарматських вапняків, що зустрічаються серед пліоценових відкладів під потужним шаром четвертинних порід на території району, зокрема на захід від р. Молочна. Цей висновок зроблено на основі аналізу геологічну карту Запорізької області [1]. Найбільший в Запорізькій області Тимошівський под понижений відносно оточуючої місцевості лише на глибину біля 2 м, маючи розміри при цьому орієнтовно 8 на 12 кілометрів. На території Мелітопольського району поди відмічені у північно-західній частині, на захід від с. Федорівка та у південно-східній частині неподалік від с. Новоіванівка. Окрім різниці висоти, поди відрізняє відсутність стоку в напрямках до найближчих річок, застій вологи, що відбувається у ґрунтах. Поди нині використовуються як орні сільськогосподарські угіддя, що виглядають як звичайний агроландшафт, в якому чергуються поля та лісосмуги. Вододільні рівнини, на яких розташовані поди, виглядають абсолютно пласкими, без жодних пагорбів чи улоговин.

Яружно-балкові ландшафти представлені майже повсюдно на території району, окрім північно-західної його частини. Це свідчить про достатньо високий рівень ерозійного розчленування території, хоча переважаючим залишається рівнинний рельєф. Сучасний ріст ярів в Мелітопольському районі не відбувається, оскільки яри вирівняні та їх схили закріплені рослинністю. Територіально яружно-балкова мережа прив'язана до річок, у долини яких відкриваються гирла та конуси виносів балок і ярів. Проте, в цілому поширення яружно-балкової мережі в районі рівномірне.

фізико-географічні дослідження

Антропогенні ландшафти. Антропогенні ландшафти Мелітопольського району в сучасному їх розумінні почали формуватись одночасно з заселенням області людьми. Вони пройшли шлях розвитку від тимчасових поселень кочових племен до сучасних урбанізованих ландшафтів. На території Мелітопольського району зустрічаються більшість з відомих типів антропогенних ландшафтів [4].

Агроландшафти в Мелітопольському районі займають найбільшу площу, враховуючи великий аграрний потенціал території завдяки родючим чорноземним ґрунтам. Ці ландшафти майже не використовують у рекреаційній діяльності, хоча вони мають великі перспективи використання для сільського зеленого туризму та рекреації з широким спектром послуг. Цей вид рекреації в області тільки починає формуватись. Сільськогосподарські ландшафти, або агроландшафти, поділяють на кілька підкласів – польові, лучно-пасовищні, садові. Ці ландшафти станом на 01.01.2006 займають більше 83% території області - 2248255 га. Серед них: 84% польові ландшафти (рілля), 2 % – садові (сади та виноградники), 14% – лучно-пасовищні (пасовища, сіножаті) [3].

Промислові ландшафти виникли в процесі промислового виробництва. Найбільш характерні кар'єрні та відвальні комплекси, терикони, псевдокарст у місцях видобутку корисних копалин. До кар'єрно-відвальних ландшафтів відносять вироблені кар'єри з добування граніту, вапняку, глини та інших корисних копалин, рекультивовані відвали, що зайняті ріллею, лісовими насадженнями, водоймами. Останні є прикладом раціонального використання сильно порушених ландшафтів. Землі підприємств добувної промисловості, на території яких розташовані кар'єрно-відвальні ландшафти, займають на території району 11 га. Площі, зайняті іншими промисловими ландшафтами наступні: підприємства з виробництва та розподілу електроенергії - 24 га, промисловість будматеріалів - 14 га, харчова промисловість та переробка сільгосппродукції - 18 га, машинобудування та інші галузі - 272 га [3]. Більшість промислових ландшафтів підходять для організації пізнавальних екскурсій та турів. Лише кар'єрно-відвальні ландшафти після завершення видобувних робіт можуть підходити для активних видів рекреації та туризму.

Селитебні ландшафти представлені двома підтипами — міські та сільські. До селитебних відносять антропогенні комплекси з забудівлями, вулицями, шляхами, садами та парками. В містах повністю відсутня рослинність степових рослинних угруповань та більшою мірою тваринний світ, а типові зональні ґрунти перетворені або порушені. Садово-паркова рослинність за своїм складом різко відрізняється від рослинності степової зони. Специфічним є клімат міст, бо середні температури повітря тут вищі на 1-2 °С ніж на оточуючих просторах. Площа забудованої території в межах Мелітопольського району складає 5323 га або 3 % [3].

фізико-географічні дослідження

Дорожні ландшафти – це системи антропогенного походження, структура і характер функціонування яких визначають власне дороги та прилеглі до них об'єкти інфраструктури [2]. Наприклад, в Мелітопольському районі наявна мережа шосейних доріг, вздовж яких існують відповідні ландшафти. Площі, зайняті в районі дорожніми ландшафтами складають: залізниці – 124,5 га, автомобільні шляхи – 105 га [3]. Сюди включені також і території обслуговуючих підприємств, без яких ці ландшафти не можуть нормально виконувати свої функції.

Лісові, лісогосподарські, водоохоронні рекреаційні ландшафти в Мелітопольському районі представлені окремими лісовими масивами штучного походження на околицях міст, сіл та на угіддях, що потребували закріплення, як то круті схили балок, річкових долин, піски і т. п. Окремі насадження такого роду закріплені за лісництвами, або є територією відповідних заказників. Рекреація в межах таких насаджень не організована, що створює проблеми для їх відновлення та збереження. Лісові антропогенні ландшафти в районі представлені лісовими масивами „Старобердянське лісництво”, „Семенівське лісництво” та іншими, а також полезахисними лісонасадженнями.

Лісонасадження є природним способом поліпшення середовища, припинення несприятливих природних процесів – закріплюють схили, перешкоджають суховіям та пиловим бурям, насадження вздовж берегів водойм сприяють покращенню їх водного режиму, перешкоджають розмиву берегів, регулюють потрапляння у водойми мулистого поверхневого стоку. За матеріалами Запорізького обласного головного управління земельних ресурсів, станом на 01.01.2006 ліси та лісовкриті площі в Мелітопольському районі займають 9159 га або 5% площі району, тобто, лісистість території становить лише 5% [3]. За науково обґрунтованими нормами, оптимальною рекомендована для посушливої південної степової підзони лісистість – 8%, середньо-степової 10-12% [2], що у 1,6-2,3 рази більше за існуючу. Питання доцільності збільшення лісистості є дискусійним для степової зони. Природних суцільних лісів тут не існувало, осередками деревної рослинності були лише невеличкі байрачні ліси у балках та біля малих річок. Проте, на користь створення лісонасаджень свідчить достовірно встановлений захисний ефект лісосмуг, що перешкоджають дефляції ґрунтів та водній ерозії схилів. Збільшення лісових площ району може відбуватись за рахунок відновлення та розширення існуючих полезахисних та водозахисних насаджень, створення нових насаджень вздовж берегів річок, ставків, створення рекреаційних лісів біля населених пунктів та на землях, непридатних для сільгоспвиробництва та інших видів господарського використання. Створення лісів доцільне також на рекультивованих землях промислових ландшафтів (кар'єрів, відвалів, териконів тощо). Одночасно з природно-захисними функціями, ліси є прекрасними рекреаційними територіями, де людина може

фізико-географічні дослідження

відпочити в природному середовищі та покращити стан здоров'я за рахунок фітонцидних якостей дерев та кущів [6]. Для визначення рекреаційної ємності лісу використовують нормативи, згідно яких, на 1 га рекреаційного лісу припадає 4 рекреанти, на 1 га лісонасадження зеленої зони міста – 3 рекреанти, а на 1 га лісонасадження, що відноситься до лісомисливських угідь має бути не більше 1 рекреанта на 1 га лісу [7]. Такі нормативи використовують при проектуванні створення рекреаційних лісонасаджень. Рекреаційна ємність існуючих лісонасаджень визначається з урахуванням бонітету насадження, породного складу дерев та типу рекреаційного використання конкретного насадження. Тому для визначення проектної рекреаційної ємності доцільним буде використання саме вказаних нормативів.

Приміські рекреаційні ландшафти створені для відпочинку міських жителів у вихідні дні або після робочого дня. Ці ландшафти включають в себе приміські зелені насадження, садово-городні та дачні ділянки. Для садово-городніх та дачних ділянок характерно, що діяльність людей спрямована на зміну ландшафту відповідно до вподобань кожного окремого власника, який створює на своїй ділянці необхідний штучний ландшафт і ця діяльність є рекреаційною, спрямованою на відпочинок і відновлення духовних сил. Приміські лісонасадження в області поширені мало, більшість таких насаджень вже включені до території міст, відтак вони відносяться до міських насаджень.

Водні антропогенні ландшафти взагалі представлені водосховищами, ставками, каналами. Природно, що гідротехнічні ландшафти різноманітні, залежно від первинного походження та господарської спрямованості, мають різні прояви динаміки ландшафтів узбережжя водосховищ і акваторій. Такі водойми часто потребують моніторингу та втручання людини для підтримання таких ландшафтів у стабільному стані. Штучні водойми піддаються замулюванню, заростанню, біля берегів може розвиватись абразія та можуть відбуватись підтоплення. Все це вимагає від людей реалізації застережних заходів відповідно до дигресійних процесів у цих водоймах. Площа водних антропогенних ландшафтів Мелітопольського району складає 458 га [3]. Провідним ресурсом тут може бути можливість спортивної рибалки, водних прогулянок тощо.

Белігеративні ландшафти включають сторожові кургани, старі оборонні вали, лійки вибухів, траншеї тощо. Сюди ж відносяться військові частини, полігони. Серед таких слід відмітити територію військової бази А2985 поблизу с. Новобогданівка, від вибухів на складах якої у 2004 та 2006 роках оточуючий ландшафт зазнав нищівного впливу. В результаті вибухів була повністю випалена природна рослинність та на території бази утворились лійки від вибухів перерізом у кілька десятків метрів, а боєприпаси були розкидані по території на кілька кілометрів навкруги. Іноді старі белігеративні ландшафти

фізико-географічні дослідження

можуть використовуватись для видовищної реконструкції батальних подій минулого. Площа військових об'єктів в Мелітопольському районі складає 1183 га [3].

Ландшафти об'єктів природно-заповідного фонду Запорізької області представлені кількома категоріями природоохоронних територій та об'єктів. В області наявні такі об'єкти природно-заповідного фонду, як: заповідники, заказники, пам'ятки природи державного і місцевого значення. Станом на 1.01.2008 р. площа природно-заповідного фонду Запорізької області становила 71879,14 га (312 територій та об'єктів), в тому числі 22 території та об'єкта загальнодержавного значення [3]. В межах території Мелітопольського району організовано значну кількість заказників, що мають значення для збереження та відтворення цінних типових або унікальних природних комплексів чи їх компонентів. Заказники, залежно від мети організації та видів охорони віднесені до різних типів – геологічні, ботанічні, гідрологічні, ентомологічні тощо, залежно від об'єкту охорони. Крім заказників в районі виділяють пам'ятки природи та заповідні урочища. Останнім часом з'явилась тенденція до включення кількох порівняно малих природоохоронних територій в одну більш значущу. Так, заказники та інші об'єкти організаційно об'єднуються у національні природні парки. Ця тенденція має певну користь – за рахунок укрупнення об'єкту ПЗФ як господарської одиниці вдається організовано утримувати потрібний персонал та матеріально-технічну базу для більш ефективного догляду за територіями, що охороняються.

В районі існує ряд проблем, пов'язаних з охороною невеличких розрізнених ділянок. Серед них – відсутність проектів відведення землі, спірність і невизначеність в натурі меж об'єктів, відсутність відповідної огорожі, яка б могла обмежити випадкове потрапляння людей або реалізацію на ній несанкціонованої господарської діяльності; одночасно з цим недостатня кількість доглядачів, егерів, слабе матеріально-технічне забезпечення природоохоронної справи. Більшість цих проблем характерна для малих за площею об'єктів природно-заповідного фонду, оскільки великим за площею об'єктам традиційно надається більше уваги і значення і вони мають штат фахівців. Заповідники для рекреації використовують порівняно мало, найбільші навантаження припадають на заказники та пам'ятки природи (наприклад, «Кам'яна Могила»). Саме тому ці об'єкти стають найбільш вразливими, особливо при неорганізованому використанні і вони найбільше зазнають негативних впливів від рекреаційної діяльності.

Природні зональні ландшафти мають обмежене та нерівномірне поширення в межах всієї України та одиниць фізико-географічного районування. Ці ландшафти здебільшого зберігаються на ділянках, що з тієї чи іншої причини непридатні до господарського використання. Так, ділянки степової незайманої або мало зміненої рослинності збереглись у степовій зоні на крутих схилах, у балках, ярах, в межах прибережної смуги морів, лиманів,

фізико-географічні дослідження

озер, де поширені солонцюваті ґрунти або солончаки. Іншими територіями, де наявні та охороняються такі ландшафти є заповідники. Територій із непорушеним рослинним покривом у районі дуже мало. Всі вони вже майже повністю охоплені об'єктами природно-заповідного фонду.

ВИСНОВКИ. В Мелітопольському районі нараховується 27 видів урочищ, що свідчить про суттєве ландшафтне різноманіття досліджуваної території. Різноманіття спричинене розташуванням району в межах двох підзон степової зони України, а також в межах перехідної зони між Приазовським кристалічним масивом та Причорноморською западиною.

Природні зональні ландшафти здебільшого зберігаються на ділянках, що з тієї чи іншої причини непридатні до господарського використання. Всі вони вже майже повністю охоплені об'єктами природно-заповідного фонду. Враховуючи високий ступінь антропогенної змінності території Мелітопольського району, стає очевидною потреба збереження природних осередків ландшафтного різноманіття.

Література:

1. Атлас Запорізької області /За ред. Ф. В. Зузука. – К.: Укргеодезкартографія, 1997. – 48 с.
2. Бондарець Д. С. Рекреаційні ландшафти Запорізької області [монографія] / Д. С. Бондарець, О. Ю. Дмитрук. – Київ: Видавництво «Альфа-ПК», 2013. – 196 с.
- 3.Звіт про кількісний та якісний склад земель за станом на 10.01.2006 Запорізького обласного головного управління земельних ресурсів. – Запоріжжя, 2006. 27 с.
4. Маринич О.М. Фізична географія України: Підручник./ О. М. Маринич, П. Г. Шищенко – К.: Знання, 2005. – 511 с.
- 5.Скрипко Г. С. Растительность // Методика изучения географии Запорожской области. Часть I. Физическая география. – Мелітополь, 1980. – С. 51-60
6. Черкасова А. І., Кошова Л. М. Ентомофільні культури в паровому полі як медоноси і сидерати // Український пасічник. – 2007. №9. – С. 6-8.
7. Шищенко П. Г. Прикладная физическая география / П. Г. Шищенко. – К.: Вища школа, 1988.-192 с.

*Донець І.А., Арсененко І.А., Стецишин М.М.
Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького*

БІОЗЕМЛЕРОБСТВО ЯК ОДИН ІЗ ШЛЯХІВ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ АГРОЛАНДШАФТІВ ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ

В статті розглядаються питання землекористування в Запорізькій області та пропонуються шляхи екологізації в сучасних умовах.

Ключові слова: природно-ресурсний потенціал, екологізація, органічне землеробство, дегуміфікація ґрунтів.